

Manteuffel, Tadeusz

Archiwum Wydziału Oświecenia Komitetu Obywatelskiego

Przegląd Historyczny 27/2, 258-263

1928

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

4. TADEUSZ MANTEUFFEL

ARCHIWUM WYDZIAŁU OŚWIECENIA KOMITETU OBYWATELSKIEGO

Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie posiada z czasów okupacji niemieckiej 3 zespoły akt, a mianowicie: 1. Akta Wydziału Oświecenia Komitetu Obywatelskiego m. Warszawy z lat 1915—1916. 2. Akta Wydziału Oświaty Zarządu Cywilnego przy Jenerał-Gubernatorstwie Warszawskiem z lat 1915—1918 oraz 3. Akta Cesarско-Niemieckiego Kuratora Szkół Wyższych w Warszawie z lat 1915—1917.

W artykule poniższym ograniczę się do zespołu pierwszego.

I. O r g a n i z a c j a u r z ę d u¹⁾.

Dnia 5 sierpnia 1915 roku Komitet Obywatelski miasta Warszawy postanowił powołać do życia instytucję, której zadaniem miało być objęcie całokształtu spraw oraz potrzeb szkolnych i oświatowych Warszawy i jej przedmieść. Instytucja ta pod nazwą *Wydziału Oświecenia* przejmuje kompetencje i funkcje Komisji Opieki nad Dziećmi i Opieki nad Młodzieżą przy Komitecie Obywatelskim m. Warszawy oraz Komisji Szkół Wyższych przy Towarzystwie Kursów Naukowych.

Komitet Obywatelski do Wydziału Oświecenia delegował ze swego grona trzech członków: Dyr. Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego w charakterze przewodniczącego, oraz Profesorów Ludwika Krzywickiego i Jana Lewińskiego w charakterze członków. Ponadto mianował 13 członków Wydziału, z pośród których 6 w charakterze referentów sekcji.

Inauguracyjne posiedzenie Wydziału odbyło się dnia 11 sierpnia. Na posiedzeniu tem uchwalono projekt organizacji wewnętrznej Wydziału oraz ukonstytuowano na jego podstawie 7 sekcji:

¹⁾ por. *Stanowisko Wydziału Oświecenia*, artykuł informacyjny anonimowy, drukowany w *Kronice Polskiej*. Rapperswil, 1916. Rok. I. Tom I, s. 130—146.

I. Wychowania przedszkolnego (ref. p. Pia Górska, potem p. M. Radziwiłłowiczowa),

II. Szkół elementarnych (ref. p. Wł. Przanowski),

III. Szkół średnich (ref. p. Jan Zydlar),

IV. Szkół zawodowych (ref. p. Miklaszewski),

V. Szkół Wyższych (ref. p. J. Brudziński),

VI. Kursów dla dorosłych i bibliotek (ref. p. St. Michałski),

VII. Wychowania fizycznego i zajęć pozaszkolnych (ref. p. Al. Janowski).

Do liczby tych siedmiu dodano niebawem dwie dalsze sekcje, a mianowicie:

VIII. Pomocy materjalnej dla szkolnictwa polskiego (ref. p. J. Higersberger)

i IX. Hygieny szkolnej¹⁾.

Projekty dalszego rozbudowania Wydziału Oświecenia i zamienienia go na coś w rodzaju Ministerstwa Oświaty dla okupowanej przez Niemców części Królestwa zostają w zarodku siłumione wobec niezyczliwego stanowiska władz okupacyjnych. Usiłują one całkowicie podporządkować sobie szkolnictwo, wobec czego nie tylko nie przystają na rozbudowę Wydziału Oświecenia, ale nawet dążą do zupełnej jego likwidacji.

Dnia 27 października 1915 roku władze okupacyjne próbują usunąć z pod kompetencji Wydziału szkolnictwo powszechne; w niespełna 3 miesiące później kategorycznie zabraniają wykonywania dozoru szkolnego oraz nakazują natychmiastowe zwinięcie, świeżo stworzonej przez Wydział Oświecenia, Komisji Egzaminacyjnej. Po tych represjach następuje w dniu 25 stycznia 1916 roku wyraźne oświadczenie przedstawiciela władz okupacyjnych o konieczności likwidacji Wydziału.

Ponieważ próby dojścia do jakiegoś kompromisu zawodzą, pozbawiony swoich najistotniejszych kompetencji Wydział Oświecenia postanawia wystąpić do Komitetu Obywatelskiego z wnioskiem o rozwiązanie niepotrzebnej instytucji. Wniosek ten zostaje uchwalony na posiedzeniu Komitetu Obywatelskiego w dniu 18 lutego 1916 roku.

Poczynając od tej daty Zarząd b. Wydziału Oświecenia przystępuje do prac likwidacyjnych, mających na celu przekazanie swojej działalności jakiejś innej instytucji.

W dniu 1 maja 1916 r. prace te zostają ukończone, a agendy b.

---

¹⁾ *Sprawozdanie z działalności W. O., od dnia 5 sierpnia 1915 roku do dnia 17 lutego 1916 roku.*

Wydziału Oświecenia przekazanie Sekcji Szkolnej Zarządu m. Warszawy.

II. Charakterystyka registratury.

Pozostałe po Wydziale Oświecenia akta tworzą cztery grupy: pierwsza obejmuje registraturę zarządu, a mówiąc ściślej — centralnego biura, trzy następne są samodzielnymi registraturami sekcji I, II i IV.

Akta będące w posiadaniu Archiwum Oświecenia, nie stanowią więc całości registratury Wydziału Oświecenia, brak bowiem pośród nich akt sekcji III, V, VI, VII, VIII i IX. W posiadanych czterech działach istnieją również znaczne luki zarówno w samych aktach jak i w księgach (brak dzienników, protokółów posiedzeń sekcji oraz ksiąg kasowych).

Kancelarja i registratura Wydziału Oświecenia była prowadzona wedle systemu ogólnie przyjętego w bankach i biurach handlowo-przemysłowych, a polegającego na układaniu korespondencji nie rzeczowo, ale według nazwisk względnie firm nadawców. Akta są nieszyte, lecz układane w teczkach o (ściąganych grzbietach).

Objętościowo akta te liczą 98 woluminów i zajmują półkę długości 150 cen, a wysokości 25 cen.

Co do losu nieprzekazanych do archiwum Oświecenia registratur pozostałych sekcji Wydziału Oświecenia, należy przypuszczać, że zostały one przekazane do Sekcji Szkolnej Zarządu miasta Warszawy.

III. Inwentarz akt.

Akta Zarządu Wydziału Oświecenia.

1. Protokoły posiedzeń Wydziału Oświecenia	vol. 3
2. Oferty i prośby o posady biurowe	vol. 1
3. Protokoły z oględzin i objęcia zakładów i pomocy naukowych	vol. 1
4. Komitet Obywatelski m. Warszawy, C. K. O. oraz Sekcje Kom. Obywatelskiego	vol. 1
5. Rada Główna Opiekuńcza i Rada Szkolna Ziemi Lubelskiej	vol. 1
6. Warszawski Giełdowy Związek Roboczy	vol. 1
7. Sekcja VI	vol. 1
8. „ VIII	vol. 1
9. „ II	vol. 1
10. „ V	vol. 1
11. Prośby o zapomogi	vol. 1
12. Sekcja I	vol. 1
13. „ IX	vol. 1

14.	Zarząd m. Warszawy oraz jego sekcje	vol. 1
15.	Okólniki	vol. 1
16.	Sekcja VII	vol. 1
17.	„ IV	vol. 1
18.	„ III	vol. 1
19.	Zapomogi przyznane	vol. 1
20.	Podania o legalizację szkół	vol. 1
21.	Spisy szkół	vol. 1
22.	Projekty, skargi i protesty	vol. 1
23.	Powinszowania i życzenia z racji otwarcia wyższych uczelni w Warszawie	vol. 1
24.	Kandydaci na katedry uniwersyteckie	vol. 3
25.	Zaproszenia na posiedzenia	vol. 1
26.	Spis wykładów w Uniwersytecie	vol. 1
27.	„Kurjer Warszawski”	vol. 1
28.	Budżet Wydziału Oświecenia	vol. 1
29.	Szkoła rzemieślnicza im. Konarskiego	vol. 1
30.	Korespondencja z p. A. Janowskim	vol. 1
31.	Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych	vol. 1
32.	Zarząd m. Warszawy — Wydział Finansowy	vol. 1
33.	Bank Handlowy w Warszawie	vol. 1
34.	Uniwersytet Warszawski — Rektor Brudziński	vol. 1
35.	Sekcja Opałowa	vol. 1
36.	Kuratorjum Obywatelskie rodzin rezerwistów	vol. 1
37.	Katedry i prawnicy, kwalifikujący się na katedry na wydziałach prawnym i human.	vol. 1
38.	C. N. Prezydent Policji w Warszawie	vol. 1
39.	Korespondencja różna	vol. 4
40.	Podania o posady nauczycielskie	vol. 1

A k t a S e k c j i I.

1/I.	Podania ochroniarek	vol. 1
2/I.	Kwestjonariusze w sprawie ochron	vol. 1
3/I.	Odpowiedzi na kwestjonariusze rozsyłane przez Sekcję III	vol. 1
4/I.	Korespondencja ogólna	vol. 1
5/I.	Wyciągi z posiedzeń Zarządu W. O.	vol. 1

A k t a S e k c j i I I.

1/II.	Prośby o miejsca nauczycielskie	vol. 4
2/II.	Prośby o zalegalizowanie szkoły	vol. 1

3/II.	Prośby szkół o zapomogi	vol. 1
4/II.	Zapomogi przyznane	vol. 1
5/II.	Korespondencja z Wydz. Ośw., Zarządem Miasta i Komitetem Obywatelskim	vol. 1
6/II.	Deklaracje szkół	vol. 3
7/II.	Korespondencja różna	vol. 2
8/II.	b r a k	
9/II.	Spis szkół wszystkich dzielnic i wykaz nauczycieli, którzy podali prośby o zapomogi z daru Szwajcarskiego	vol. 1
10/II.	Spis szkół i nauczycieli żydowskich	vol. 1
11/II.	Protokoły posiedzeń Wydz. Ośw. oraz treść postanowień powziętych przez sekcję II	vol. 1
12/II.	Korespondencja Okr. XVIII (Pelcowizna) i XIX (Koło Budy) z Wydz. Ośw.	vol. 1
13/II.	Korespondencja Okr. XX (Sielce) i XXII (Wola) z Wydz. Ośw.	vol. 1
14/II.	Korespondencja Okr. XXIII (Ochota Czyste) i XXV (Nowe Brudno) z Wydz. Ośw.	vol. 1
15/II.	Korespondencja Okr. XVI (Mokotów) i XVII (Grochów) z Wydz. Ośw.	vol. 1
16/II.	Korespondencja Okr. XXV (Targówek) i XXVI (Powązki) z Wydz. Ośw.	vol. 1

A k t a S e k c j i I V

1/IV.	Dzienniki i okólniki Kom. Obyw.	vol. 1
2/IV.	Protokoły z posiedzeń sekcji	vol. 1
3/IV.	Programy różnych szkół zawodowych	vol. 1
4/IV.	Budżet	vol. 1
5/IV.	b r a k	
6/IV.	Szkoły muzyczne i artystyczne	vol. 1
7/IV.	Kursy handlowe i buchalteryjne	vol. 1
8/IV.	Szkoły rolnicze i handlowe	vol. 1
9/IV.	Subsydja przyznane	vol. 1
10/IV.	Prośby o subsydja	vol. 1
11/IV.	Lista kandydatów na stanowiska kierowników szkół rzemieślniczych, program wieczornych kursów dla analfabetów i przepisy dla osób pragnących uzyskać świadectwa nauczycielskie	vol. 1
12/IV.	Korespondencja z Wydz. Ośw., Komit. Obyw. i Zarządem Miasta	vol. 1

13/IV.	Kursy stenografji, grafiki etc.	vol. 1
14/IV.	Prośby o pozwolenie na różne kursy	vol. 1
15/IV.	Szkoły techniczne	vol. 1
16/IV.	Szkoły i kursy zawodowe dla dziewcząt	vol. 1
17/IV.	Szkoły handlowe, kurs 2 i 3-letni i szkoły rze- mieśnicze	vol. 1
18/IV.	Protokoły z posiedzeń sekcji w sprawie zapomóg dla szkół zawodowych i wyciągi z protokółów posiedzeń Zarządu	vol. 1
19/IV.	Prośby o posady w szkołach	vol. 2
20/IV.	Korespondencja różna	vol. 3
21/IV.	Różne notatki, wyciągi z posiedzeń, sprawozda- nie z kwesty Majowej i projekty.	vol. 1

Poza wymienionemi wyżej aktami są jeszcze dwa voluminy, nie nale-
żące do żadnej z grup powyższych, mianowicie:

- a. Materiały do statystyki szkolnej . . . . . vol. 1
- b. Sprawozdania z działalności Wydziału Oświecenia . . . . . vol. 1

* * *

IV. Znaczenie akt W. O. jako źródła.

Na podstawie powyższych akt trudnoby było zdać sobie sprawę z ca-
łokształtu działalności Wydziału Oświecenia, zwłaszcza zaś z jego prac
organizacyjnych i przygotowawczych. Ten dział przedstawia się w za-
chowanych aktach bardzo ubogo. Należy przypuszczać, że uzupełnić te
luki mogłyby prywatne zbiory osób, biorących udział czynny w pra-
cach Wydziału.

Zachowane akta dają natomiast wierny obraz administracyjnej dzia-
łalności Wydziału oraz jego stosunków z władzami
okupacyjnymi.